

Надежда Д. Јовић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик

Оригинални научни рад
УДК 811.163.41'42
81'42:070
821.163.41.09-3 Нушић Б.
Примљено 23. 2. 2016.

О ЈЕЗИКУ НУШИЋЕВЕ *ДЕВЕТСТОПЕТНАЕСТЕ*²

У раду³ је описан језик Нушићеве *Деветстопетнаесте* при чему су сагледане одлике свих нивоа језичке структуре. Резултати су упоређени са језиком штампе издате у време Првог светског рата (*Новости, Нова зора, Нова победа, Српске новине*), нишке и београдске штампе из последње деценије 19. века, као и са савременим српским језиком. Посебна пажња посвећена је цртама које се не јављају или нису обичне у савременом српском језику. Примећено је слабљење неких језичких одлика у односу на језик две деценије старијих нишких и београдских новина.

Кључне речи: *Деветстопетнаеста*, Б. Нушић, језичка анализа

0. Већ је установљено да се крајем 19. и почетком 20. века из Вукове фолклорне фазе постепено прелази на „садашњу претежно градску фазу“ (РАДОВАНОВИЋ 1996: 38). Богате се лексика, синтакса и фразеологија (МИЛАНОВИЋ 2004: 140; ЧАРКИЋ 2002: 102), а захваљујући језичком утицају српске интелигенције школоване на западу, под утицајем европских језика, нарочито француског, почетком 20. века, формира се слободнији, креативнији и мање усиљен начин изражавања познат као „београдски стил“, који је А. Белић дефинисао као „новији облик вуковског књижевног језика, развијен у београдској средини“, чији су први представници у књижевности били Љ. Ненадовић, Ј. Илић, М. Глишић, Л. Лазаревић (МИЛАНОВИЋ 2004: 135–136). Сматра се да је у погледу формирања српског књижевног језика почетак 20. века период чврстог утемељења језичке норме на основама Вукових препорука. Ипак, прецизнију слику књиже-

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178001: *Историја српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Рад је под истим насловом у целини саопштен на Међународном научном скупу „Велики рат 1914–1918: узроци, последице, тумачења“, одржаном 3. и 4. октобра 2014. године у Врању, у организацији Филозофског факултета у Нишу, Града Врања и Учитељског факултета у Врању.

вног језика могуће је добити само детаљнијим језичким описом различитих функционалних стилова као и дела већег броја аутора.⁴

0.1. Циљ рада је опис језика прозе *Деветстопетнаеста* Бранислава Нушића. Језик овога текста биће упоређиван на свим нивоима језичке структуре са стањем у савременом српском језику, као и са језичким описом неких новина издатих током Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015) и нишких и београдских новина издатих крајем 19. века (ЈОВИЋ 2011; 2012а; 2012б).⁵ У центру пажње биће црте које се не јављају или нису обичне у савременом српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1986а; 1986б; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 1992).

1. Нушићева *Деветстопетнаеста*, први пут је објављена у Бечу 1921. године у издању аутора на 732 стране.⁶ Издање целовитог штива појавило се и у оквиру Сабраних дела, као 9. и 10. од 25 књига, које је од 1931. до 1936. издао Геца Кон (НУШИЋ 1989: 353, 355–356). За ову прилику коришћено је издање Дела Бранислава Нушића београдске Просвете из 1989. године, припремљено на основу издања Геце Кона и других издања за пишчева живота, у којима су вршене само правописне измене (НУШИЋ 1989: 365).

2. Фонетске црте

2.1. У језику Нушићеве *Деветстопетнаесте* замена јата је екавска са данашњим стандардним икавизмима,

2.1.1. као и уз икавизам шумадијско-војвођанског типа – *сикира* (ИВИЋ 2001: 95): *бело барјаче* и *сикирче* којим је требала да га прикуца на капији 125, *баџи барјак* и *сикирче* и *побеже* 125;

2.1.1.1. који се не јавља доследно: *Удара секира* у дрво 174, *праштити секира* и *сече се фијакер* 316.⁷

⁴ Тако је досадашња анализа језика новина издатих у Нишу и Београду крајем 19. и почетком 20. века показала извесна одступања и специфичности у односу на савремену српску екавицу (ЈОВИЋ 2011; 2012а; 2012б; 2015).

⁵ Новине су писане стандардном српском екавицом са елементима језика предвуковских писаца и Вуковог језика, као и са шумадијско-војвођанским дијалектизмима. У језику нишких новина има елемената призенско-јужноморавског говорног типа. Разуме се, имаће се у виду разлике између новинског и књижевно-уметничког стила.

⁶ *Деветсто петнаеста*. Трагедија једног народа. – Београд–Загреб. (Издање аутора). Wien, Impr. "Edition Slave". 1921. 732 стр.; ⁸⁰ (уп. НУШИЋ 1989: 348).

⁷ Није забележен лик *гди*, као ни икавизми код глагола VII Белићеве врсте који се јављају

2.2. Међу основама код којих се -л налази на крају слога јављају се ликови који су мање обични у савременом српском језику.⁸

2.2.1. Тако се у језику прегледаног дела чешће јавља облик *боно*⁹ него *болно*: *Ушао сам у кућу и боно се насмешио*. 53, *јечао је тешко, боно, самртнички* 105, *боно га текну* 125, *изазва бону одвратност* 126, *бони без наде* 224, *боним погледом* 237 итд.; поред: *болно јечао* 106, *потврди он болно* 177.

2.2.2. Придев *чеони*, долази као *челни*:¹⁰ *Челни батаљон* 137.

2.3. Сугласник *х*, чија је нестабилност примећена у језику *Српских новина* крајем 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 289–290),

2.3.1. у језику анализираног Нушићевог дела пише се у свим положајима у речи:

2.3.1.1. у иницијалној позицији: *пуна канцеларија и ходник* 50, *извуче однекуд хартије* 112, *све већа хладовина бије* 223, *хајде још разумем* 112;

2.3.1.1.1. као и у облицима глагола *хтети*: *који би још хтели* 62, *хоће ли догледати силазак војске* 107, *хтеде да не одговори* 127;

2.3.1.2. у медијалној позицији: *задрхтале су* 10, *узеше да дрхћу* 119, *ослухивали* 116, *испред трнавске механе* 128, *те јој похита* у *сусрет* 124;

2.3.1.3. у финалној позицији у основама: *кад у један мах заниха своје воде* 79, *намах пробуди целу варош* 116, *Сиромах доктор* 196;

2.3.1.3.1. као и у граматичким категоријама:

2.3.1.3.1.1. у облицима заменичко-придевске промене: *из раздражених ноздрва* 10, *крај зелених обала* 10, *Крај појединих ватара* 200, *са далеких северних острва* 221 итд.

2.3.1.4. Стабилан је и у групи *хв-*: *нагло хватала* 30, *који је прихватио један дирек* 121.

2.3.1.5. Сугласник *х* се јавља у језику Нушићеве *Деветстопетнаесте* чак и тамо где су данас обични дублетни ликови са *в* или *ј*, или ликови

у језику београдске штампе крајем 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 288).

⁸ Уп. у језику *Српских новина* с краја 19. века лик *престол* (ЈОВИЋ 2012а: 289).

⁹ У шестотомнику Матице српске (РСКЈ) лексема *боно* је окарактерисана као песничка реч, при чему се упућује на *болно*. РСЈ не бележи лексему *боно*.

¹⁰ У грађи РСКЈ изједначавају се лексеме *чѐлни* и *чѐонѝ*. И у РСЈ постоје оба облика, при чему *челни* упућује на *чеони*, али је регистрована колокација *челни батаљон*.

са сажимањем вокала након губљења *x*: *сухо грање* 235, *спавали на једно ухо* 116, *удари у дахуре* 23 (језик ликова), у доњој *махали градској* 11;¹¹

поред: *покушавајући да се користе стрејама* 76, *под каквом стрејом* 77, *кујнски рафови* 158, *неколико стопа сувоте* 197.

2.3.2. Занемарљив је број примера у којима *x* изостаје.

2.3.2.1. Ради се о глаголима *данути* и *нарамљивати* у пишчевом говору:¹² *те нам дало маха да да'немо* 10, *да'ну душом и пође* 149 итд.; *коњић нарамљује на једну ногу* 220–221;

2.3.2.2. о неким основама у говору различитих ликова: „*'Ајде, бре, диг'те се кој'...*“ 12, *'ајде, прекрсти децу!* 74, „*'Ајде, 'ајде, децо...*“ 144, *па га растежете као 'армонику* 57, *Вала ако 'оћеш* 197, *код куће ми је био 'ранитељ* 198, *као ма'нити* 209, *један дан 'ода* 210, што одражава стање у већини српских народних говора (ИВИЋ 2001:42),

2.3.2.3. као и о ретким случајевима испуштања у 1. л. јд. аориста у језику ликова: *па нит понесо' што, нит затвори' кућу* 86.¹³

2.4. У књижевном језику краја 19. века била је присутна и извесна нестабилност у писању сугласника *ф* (ЈОВИЋ 2012а: 290).¹⁴

2.4.1. У језику Нушићеве *Деветстопетнаесте* сугласник *ф* се добро чува: *на јутарњој кафи* 24, *телеграфиста* 24, *обесити о фењер од фијакера* 52, *нечега освежавајућег у атмосфери* 62, *никакав покрет у атмосфери* 137.

2.4.2. Дублетна основа *јефтин/јевтин* у прегледаном делу јавља се са *в*: *јевтину славу* 107.

2.4.2. Као мање обичан у односу на талијанизам *провијантскѝ*, РСКЈ бележи лик *профијантскѝ*, наводећи пример из једног Нушићевог дела: *нема више коморе ни профијантских одељења* 333.

¹¹ Именица *сам* долази само у овом облику: *три четврти сам* 46, *гледајући нестрпљиво на сам* 52, *више него један сам* 192, док се у језику *Српских новина* с краја 19. века среће и лик *сахат* (ЈОВИЋ 2012а: 289).

¹² Које РСКЈ бележи и без *x* – *данути, нарамљивати*, где се упућује на *дахнути* и *нахрамљивати*.

¹³ Анализа језика нишке и београдске штампе издате крајем 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 289–290), с једне стране, и језика нишких новина из Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 171–172), с друге, показује да је било потребно извесно време да би се сугласник *x* стабилизовао у писању у новинском стилу. Нарочито пада у очи да се *x* усталило у заменичко-придевској промени. Занимљиво би било упоредити писање сугласника *x* у језику неког Нушићевог дела тридесетак година старијем од *Деветстопетнаесте*, нпр. *Десет прича*, Београд, 1901. или *Књижевни погледи*, Београд, 1882.

¹⁴ Примера нестабилности сугласника *ф* било је знатно више у језику нишких новина.

2.5. У писању страних речи и даље је присутно колебање и дословније подражавање лика језика изворника:¹⁵

2.5.1. *са страним консулима* 15, *овдашњи грчки конзул* 24; *коминике о борбама* 69, *лажни комуникеи* 118; *ђенерал Бају* 45, *испред ђенералове куће* 67, *војводе и ђенерали команданти* 323, *када су ђенерали решавали о повлачењу* 324, *Где су ти ђенерали ?* 335; *пејсаже, портрете* 178;¹⁶

2.5.2. *једном прононсираноме германофилу* 35.

2.5.3. Страна лична имена и од њих изведене речи имају старије, касније напуштене ликове: *мађедонска дивизија* 39, *талијанска на Сочи* 20, у *маџарским равницама* 20 (оба примера из језика једног Београђанина), *говорио маџарски* 246, *Арнаутски елемент* 324 (уп. ЈОВИЋ 2015: 172).¹⁷

2.6. Од осталих фонетских одлика присутне су редукције вокала и консонаната обичне у народним говорима:

2.6.1. *извол'те, извол'те* 23, *ал', ето, изазивате човека* 22, *има л' пута* 168, *међ'железничким вагонима* 171, *како мал'нисам настрадао* 171; *кѠ жаба* 22, *овај повукѠ целу зимницу* 155, *цркѠ од мраза* 174;

2.6.2. *тице ниско лете* 11, *тица ноћница* 167; поред: *пролеће птица* 178.

3. Морфолошке црте

3.1. Облици генитива множине именица са сугласничком групом на крају основе (осим *-ст-*, *-зд-*) чешће имају непостојано *а* (уп. ДАНИЧИЋ 1850: 12) и *-а* у наставку него данас: *бројеве балканских војсака*

¹⁵ Иста појава среће се и у прегледаној новинској грађи с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 290) и из времена Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 172).

¹⁶ РСМ не бележи ликове *консул* и *ђенерал*, што би значило да су данас застарели, а основа *пејса-* упућује на *пејза-*, дакле, обичније је *пејсаж*. С друге стране, у старијем РСКЈ ликови *консул* и *конзул* третирали су као равноправни, док се уз лексему *ђенерал* упућује на *генерал*, а уз *пејсаж* на *пејзаж*. РСКЈ изједначава лексеме *коминике*, *коминикеј* са *комунике*, *комуникеј*, док РСМ бележи само *коминике*.

¹⁷ Како се мењао статус ових лексема у српском језику показује стање у речницима. У РСКЈ основа *мађед-* упућује на *макед-*, *Арнаути* на *Албаници*, *маџарски* је изједначено са *мађарски*, а придев *талијански* је протумачен као *италијански*. РСМ нема придеве *мађедонски* и *талијански*, основа *маџар-* упућује на *мађар-*, а етник *Арнаути* је означен као застарео.

19, држећи се тачно **наредаба** 81, по завриетку својих **наредаба** 134, која се крај **ватара** испаравају 200; војске без **команда** 88, јављања не-надлежних **команда** 130, гомила... **бошча** и џакова 77–78, прелазити... преко гвоздених **табла** 87, **Пет месеца** сам се тако потуцала 258.¹⁸ Ипак је: из **борби** које су се 1914. године водиле 132, пламенови са **ватри** 168.

3.2. Топоним **Врање** у тексту Нушићеве *Деветстопетнаесте* чешће је женског рода – **Врања**: код **Врање** 75, *кренути* и од **Врање** 80, у **Врањи** се дешавају 62, мада се јавља и номинатив **Врање**: *Чачак, Краљево, Алексинац, Врање* 80.

3.3. Облици заменичко-придевске промене често долазе са покретним вокалима *-а, -е*, што одговара препорукама у старијим нормативним граматикама (МАРЕТИЋ 1899: 207–211):¹⁹ *с леве стране каменог моста* 23, из **овога великога** и **крвавога рата** 34, *карактер злурадога задовољства* 35, *мишљење једнога спремнога* и **разборитога војничкога** старешине 37, *прамен белога дима* 175, **студенога** зимског сунца 175; *сањам белога голуба* 8, *деру цркнутога коња* 194; *на домаку свима фронтovima* 31, *хитне наредбе свима командантима* 331; *на свима се прозорима* 116; у *Европи* не придају никакву цену **балканскоме** месу 31, *предала се била дубокоме* сну 116; *на далекоме хоризонту* 7, *по узбурканоме мору* 8, *док не види „црно на беломе“* 16, *црта по беломе кафанскоме чаршаву* 16, *на свакоме готово том возу* 25, *о ономе војничкоме препаду* 41, у **једноме тренутку** 129 итд.²⁰

3.4. Облици заменица *каки/таки/оваки/онаки*, као и ликови *таков/оваков*, који су били одлика Вуковог језика (ИВИЋ 1957: 119), као и одлика језика писаца крајем 19. и почетком 20. века (СТЕВАНОВИЋ 1987:

¹⁸ Разноврснији и бројнији примери у овој граматичкој категорији ексцерпирани су из београдских и нишких новина објављених крајем 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 290–291), а има их и у новинама објављеним у време Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 173; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 187).

¹⁹ Т. Маретић облике са покретним вокалом у дативу, инструменталу и локативу мн. препоручује када придев или заменица стоје без именице и констатује да је употреба облика на *-има* обичнија испред облика на *-им*, ако је облика који се мењају по заменичко-придевској промени више. У Вуковој Писменици (КАРАЏИЋ 1814: 33) у дативу мн. наведени су само облици на *-има*. У савременом српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1986а: 258–259) не инсистира се на одређеној употреби наставка са покретним вокалом.

²⁰ Иста одлика јавља се и у језику нишких новина с краја 19. века, док је у језику *Српских новина* издатих у исте године у Београду, покретних вокала мање и претежно се јављају код заменице *сав* у Д мн. (уп. ЈОВИЋ 2015: 173). С друге стране, у језику анализираних штампе издате током Првог светског рата видно је још живо присуство покретних вокала (ЈОВИЋ 2015: 173; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 186, 188).

103–104), ретки су у прегледаном Нушићевом тексту: *неће се издати така наредба* 64.²¹

3.5. Глаголи са инфиксом *-ава/ова-* имају презент на *-ује* по Стевановићевој IV Б врсти (СТЕВАНОВИЋ 1986:333), а не презентску основу једнаку инфинитивној, што је данас чешћи случај:²² *имитујући*, *уколико је то могуће*, *Пашића* 28, *невоља их зближује* 100, *зближују* један са другим 176, *опасности која се приближује* 125, што одговара опису у МАРЕТИЋ 1899: 279–281.²³

3.6. Уопштавање облика *би* у потенцијалу, особина широко присутна у народним говорима (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 120–121), па и у језику штампе крајем 19. века,²⁴ готово се не јавља у језику Нушићеве *Деветстопетнаесте*. Редовно је: *Ипак бих ја волео* 18, *Ја бих волео* 21, *да бих сам себе охрабрио* 109, *понео бих ти* 225 и сл. Једино у језику ликова долази: *ви би после те наредбе* 64, *Би ли бар мени испричали?* (2. л. мн.) 116.

3.7. Глагол *распитивати (се)* чешће долази без речце *се*: *прво распитују* о 23, *како ко пристигне, ту распитује* за даље путовање 191, *те да распита* каква је ситуација тамо 123, *распитујући* за пут у Грачаницу 173, и *распитује* има ли где ракије 193; поред: *да бих се најбоље могла распитати* 256.

4. Творбене одлике

4.1. Примећена је за данашње језичке прилике мање обична употреба неких именичких и придевских суфикса:

4.1.1. у *грозничавој узбуђености* 34, *чувар неповредности тога уговора* 51,

Победилац са онога првога стола 64,
без честита одморка 229,

²¹ Нема их ни у језику нишких новина из тог периода (ЈОВИЋ 2015: 174), мада их је било двадесетак година раније, и то више у језику нишке него београдске штампе (ЈОВИЋ 2012а: 291).

²² Иста појава примећена је и у језику новина из Првог светског рада (ЈОВИЋ 2015: 174).

²³ Уп. у РМС: *зближавати (се)*, *зближавам се*; *приближавати (се)*, *-ижавам*, али и *приближивати (се)*, *-ижујем (се)*.

²⁴ Особина је уочена у језику нишких, али не и београдских новина с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012а: 292), али се у другој деценији 20. века практично губи (ЈОВИЋ 2015: 174).

посматрали пламену **страхобу** 306,
смрт и **разор** вароши 126;

4.1.2. несносна **јесенска** киша 53, **младићске** воље 179,
пример који је **садањи** 182.

4.2. Инфикси и префикси код глагола у неким случајевима такође нису обични у данашњем савременом српском језику:

4.2.1. **имитујући**, уколико је то могуће, Пашића 28, **пазаривали** поморанце, алву и симите 44, Немачке су старешине нарочито **сугерирале** такве бајке 12, врста **импровизиране** илуминације 116, **госпође свеже** и **тоалетиране** 82; **привилегисане** госпође 82;

4.2.2. са којег се далеко **догледа** 124; који се у дућан **увратио** 23, личи на **угужван...** табак 112, **упљачкали** у првој башти 227, капетан **поуми** у једном тренутку 129.

5. Синтаксичке црте

5.1. Употреба падежних облика

5.1.1. Словенски генитив, иако редак, може се срести у језику Нушићеве *Деветстопетнаесте: не може да нађе пута* 8, која сем мајчинске још **друге љубави** није окусила 10.²⁵

5.1.2. Неодређени придевски вид много је чешћи у језику анализираних Нушићеве прозе него у данашњем књижевном језику:²⁶ сваки **нов аргумент** 19–20, но будући **јаван радник** 186; пуних **недара румена** корала 8, и **висока сува врата** 20, у част **њихова** доласка 44, **групице збуњена света** 50, таман **облак докторова** сумњичења 64, **официр снажних плећа** и **прапланула** лица 119, без **топла** одела 223, без **честита** одморка 229; **поврнуте јаке** на **покислу** шињелу 53 и сл.

²⁵ Реч је о одлици Вуковог језика необичној у данашњем књижевном језику (ИВИЋ 1957: 120). Анализа језика штампе с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012б: 91) показала је да словенског генитива у прегледаној нишкој штампи нема, али га је било у језику београдске штампе. Ретки примери ове употребе генитива срећу се и у штампи из времена Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 174; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 189–190).

²⁶ Према запажањима М. Ивић (1957: 118), и ова особина Вуковог језика изгубила се из савременог српског језика. Ипак, била је заступљена у језику нишке штампе с краја 19. века, чак у већој мери у односу на језик прегледане београдске штампе (ЈОВИЋ 2012б: 92). Уочена је и у језику неких новина штампаних у време Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 175; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 188).

5.2. Синтакса глагола

5.2.1. Инфинитив је чест у анализираној грађи. Ово је особина и Вуковог језика и језика предвуковских писаца (СУБОТИЋ 1989: 186), која се тумачи утицајем страних језика (ИВИЋ 1957: 123).²⁷ Он долази у оквиру сложеног предиката (ИВИЋ 2005: 473) као допуна модалним и фазним глаголима (*моћи, морати, требати, желети, хтети, почети, знати* и сл.), као и при грађењу футура I и често се смешта на крај реченице, о чему ће накнадно бити речи:

5.2.1.1. *почеле нападати 7, поче се ипак вестима из Бугарске поклањати све већа пажња 25, па почесмо... дочекивати и солунске возове 26, почињеш дрхтати 225;*

5.2.1.2. *Уверен чим је неко туђин да му треба туђим језиком говорити 13, и требали су се већ вратити 123, па треба грабити 166, коју је овом младићу требало рећи 177;*

5.2.1.3. *ми морамо нешто мало одступити 17, претпостављајући да непријатељ мора бити негде у близини 123;*

5.2.1.4. *која ни прањем не може ишчезнути 17, да ће моћи спречити сваки прелазак 25, да се ова ноћ може спокојно преспавати 65, да би се са других могло одступити 172, може вам зима погоршати рану 176;*

5.2.1.5. *он није знао рећи 25; не мисли напасти Србију 29;*

5.2.1.6. *да се постарају добити везу с њим 129,*

5.2.1.7. *па ће он то разумети. 13 где ћемо доцкан у ноћ стићи 167, на којој ће и стока од мраза липсавати 173.*

5.2.1.8. Присутне су и конструкције са везником *да* и презентом: *те нас поче да обузима неки нови осећај 14, ја мислим да не мора да се напусти 17, он је имао да учини нека службена саопштења шефу станице 171, па не може по сат или два да се уђе у село 191.*

5.2.2. Употреба имперфекта, који је био одлика Вуковог језика, а данас се ретко користи (ИВИЋ 1957: 118), практично је незнатна иако је реч о прози и приповедању.²⁸ Пронађен је један пример: *Изненађење*

²⁷ Јавља се и у језику нишке и београдске штампе с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012б: 93), а још је учесталија у језику прегледаних новина из Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 175–176).

²⁸ У језику превода у нишким новинама с краја 19. века уочен је већи број примера, а имперфекта има и у другим чланцима (ЈОВИЋ 2012б: 93). Међутим, анализирана грађа новина штампаних двадесетак година касније показује потпуно другачију слику – имперфекат је у узмицању (ЈОВИЋ 2015: 176).

се ово **претвараше** у праву **запрепаићеност** 126. Доминирају аорист и перфекат којима се постиже живост приповедања, а има и плусквамперфекта који се гради искључиво са помоћним глаголом у перфекту: *кишни су се облаци били густо сабрали* 65, *непријатељ још није био отворио живу ватру* 134, *ја се нисам још био обазрео* 175.

5.2.3. Некадашњи партиципи (презента актива, претерита актива) не јављају се у атрибутској функцији.²⁹

5.2.4. Рекција је архаична или специфична у неким случајевима. Пажњу привлачи допуна глагола и других речи страног порекла: *сервирати кога чиме, интересовати се чиме, разговарати на телефону/апарату*.

никло је у наших поуздање 11, *у људи је настало неко расположење* 30, *ране у млада дрвета* 178, *који познаје прилике у њих* 182;

са ватара које опкољавају збијене гомилице тамних сенки,... доби-
ва све тајанственији облик;

људи се на пролазу поздрављају 24, *А ви сте овде на пролазу?... на пролазу сам кроз Митровицу* 114;

свет је почео гомилама да сачекује нишки воз 25;

разговор... водили на телефону 16, *разговараће на телефону* 24, и овај му *на апарату* рекао 31, *јави се на телефону* сам начелник штаба 131; *стога смо се... интересовали и оним што* 26;

откад нас наши званични сервирају тим лажним вестима 112.³⁰

5.3. Синтакса реченице

5.3.1. Смештање придева иза именице, које данас има изразито стилску функцију док је у прошлости било одлика старог српског језика, која се сачувала до половине 19. века (БРОЗОВИЋ, ИВИЋ 1988: 40), па и у Вуковом језику (ИВИЋ 1957: 122–123; СТЕВАНОВИЋ 1987: 163–164), често се среће у анализираној Нушићевој прози: *под непогодом там* 10, *утроба мајчина...*, *чело очево...*, *деца њихова* 10, *те некад цветне и плодне обале њихове* 11, *грчка колонијца скопљанска* 24, *сви досадашњи завојевачи његови* 35, *испред освете непријатељеве* 65, *кланцима прешевским и качаничким* 107, *клокотаће њено* 114, и *младом снагом својом* износи кола 221, или *иду на врхове планинске* 224, *наћи гробове своје* 231 и сл.³¹

²⁹ Партиципи се често могу наћи у језику преводних текстова у нишким новинама с краја 19. века, а уочен је изврстан број примера и у језику огласа. У београдској штампи тога доба партиципа је мање (ЈОВИЋ 2012б: 94). У новинама објављеним само две деценије касније партиципи се срећу у свега два примера (ЈОВИЋ 2015: 176).

³⁰ Уп. примере у ЈОВИЋ 2012б: 94 и ЈОВИЋ 2015: 176.

³¹ Ово је особина језика нишке и београдске штампе с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012б: 95),

5.3.1.1. Већи број синтагми са инверзијом придева и именице ипак се везује за текст посебне садржине, уводни текст, посвећен сину који је погинуо у борбама за одбрану Београда: *уждио у души својој* 8, *кљуном чуна свога* 8, *из чега би никао живот нов?* 8 и сл.; што значи да су ови примери ипак имали посебну стилску вредност и доприносили узвишеном тону језика читаве *Деветстопетнаесте*, а посебно њеног увода.

5.3.2. Глагол, врло често и инфинитив, на крају реченице особина је Вуковог језика и језика предвуковских писаца с почетка 19. века (СУБОТИЋ 1989: 168). Објашњава се утицајем страних језика, посебно немачког (ИВИЋ 1957: 123) и латинског. У Нушићевој *Деветстопетнаестој* много је реченица са глаголом на крају:

које је он из мора крви изнео 8, *која сем мајчинске још друге љубави није окусила* 10, *и све шири број учесника обухватао* 20, *Откако је ту сумњу и Ниш званично нагласио* 25, *да се, ведрог чела и уздигнуте главе, здраве* 30, *као што су то сви досадашњи завојевачи његови, ..., чинили* 35, *шта има та промена да значи* 36, *која нам последњу наду доноси* 116, *са којих је ветар пламен повијао* 117, *да се то његова извидница враћа* 124; *не би могао батеријом оперисати* 123, *али је до те везе немогуће било доћи* 130 *и требали су се већ вратити* 123 (в. 5.2.1).³²

5.3.3. Раздвајање именице од атрибута глаголском енклитиком, које данас представља архаичну синтаксичку особину (ПОПОВИЋ 2004: 318), у нашој језичкој прошлости било је подржано стањем у рускословенском, немачком и латинском (КУНА 1970: 166), па је карактерисало и језик предвуковских писаца (СУБОТИЋ 1989: 168) и Вуков језик (ИВИЋ 1957: 123): *На отаџбину је* моју 7, *кржаве су* реке 7, *На станици је* скопској један гвоздени мост 32, *Наше је* расположење имало тога момента 35, *Чаришија је* скопљанска знала 61, *батерија је* ова добила наредбу 120.³³

5.3.4. Пасив и безличне конструкције, тј. конструкције са неодређеним вршиоцем радње, обични у Вуковом језику (ИВИЋ 1957: 123), а у савременом српском књижевном језику све ређи (СТЕВАНОВИЋ 1987: 159), присутни су у језику анализираних Нушићевих проза: *да смо издани* 36, *политику која му се наређује из Берлина* 36, *да се чине силне припреме* 31, *који се имао основати у Скопљу* 56, *радило се до последњег часа*

као и језика нишке штампе из Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 176).

³² Овакав ред речи обичан је и у језику штампе с краја 19. (ЈОВИЋ 2012б: 95) и из друге деценије 20. века (ЈОВИЋ 2015: 177).

³³ Ирена Цветковић Теофиловић ову особину сматра важном синтаксичко-стилском одликом језика извештаја са војништа објављеним 1915. године у *Српским новинама* (2015: 189).

56, *Тако су исто снесене ствари товарене у кола* 66, *Многи дућани већ тога дана нису отварани* 69, *да ће се макар један делић отаџбине моћи сачувати* 99, *где су од ране зоре до мркла мрака увек поседнути столови* 99, *лажни комуникеи у којима нам се причало о савезничкој помоћи* 118, *Ватре се нису смеле ложити, али се мало и спавало* 139 итд.³⁴

5.3.5. Калкови, синтаксичке конструкције страног порекла, у којима се декомпонује предикат и номинализује исказ, иако нису одлика књижевног стила (РАДОВАНОВИЋ 1996: 146–148), могу се наћи у анализираној грађи, вероватно под утицајем новинског и других стилова:³⁵ *да се чине силне припреме* 31, *да је издато такво наређење* 64, *хоћете ли примити борбу* 128, *да буде принуђен примити борбу* 129, *телефониста је чинио све могуће покушаје и напоре* 130, *да сам чинио ја један покушај* 185, *те да ујутру начини распоред са њима* 133, *он изврши одмах распоред* 137, *и да учини потребне измене у распореду* 134, *чини нов притисак на непријатеља* 145, *он је имао да учини нека службена саопштења шефу станице* 171, *стави под команду све* 132, *као да има неког покрета код непријатеља* 139, *Сад већ и топови улазе у дејство* 140 и сл.

6. Запажања о лексици

6.1. Лексика Нушићеве *Деветстопетнаесте* врло је разнородна³⁶ – домаћа лексика, речи страног порекла међу којима доминирају интернационализми, архаизми, новија лексика.³⁷

6.2. Архаизми имају стилску функцију: *васпостављену везу са Солуном* 108, *као освежавајућа дажда после запаре* 30, *лево од друма идући Чачку постројавају се одмах* 140, *да се негде на друму, идући Краљеву, налази* 129, у *мочарну зору почело је повлачење* 149, *марвени лекар* 195.

³⁴ Овакве конструкције нису необичне у језику нишке и београдске штампе с краја 19. века (ЈОВИЋ 2012б: 95–96), а било их је и у језику новина из периода Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 177; ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: 191).

³⁵ У језику нишких новина с краја 19. века пронађено је занемарљиво мало калкова у пословним огласима (ЈОВИЋ 2012б: 96), али је зато у језику чланака двадесетак година млађих новина ових примера много више (ЈОВИЋ 2015: 177).

³⁶ Слична запажања важе и за састав лексике новина издаваних у Нишу крајем 19. века (ЈОВИЋ 2011: 88) и у време Првог светског рата (ЈОВИЋ 2015: 178).

³⁷ Под новијом лексиком, у складу са одређењем И. Клајна (РАДОВАНОВИЋ 1996: 38), подразумевају се називи појмова (техничких, политичких, научних, модних) за које се прецизно може рећи када су се појавили у нашој средини.

6.2.1. Неке речи су данас историзми: *подлеже трошарини* 52, *трошарински чиновници* 52, *двојином је порасла жеђ за новостима* 25.

6.3. Турцизми су присутни као део језичког наслеђа, али је њихова употреба често везана за одговарајући контекст, нпр. када се описује старија оријентална култура, тако да имају, пре свега, стилски ефекат: *дућан*, у *чаршији*, из доба *ћепенака* 23 (када се говори о старијем времену), *са ужасном оријенталном дреком намеће купцима свој еспан* 44, *личи на магацин истовареног еспана* 109, *лупа се о ћепенке и саплиће о камене прагове* 109, *преко какве колебљиве и трошине дрвене ћуприје* 166–167, *батерија затутњи преко дрвене ћуприје, па се упуту призренском џадам* 196, *и коња које су сеизи водили друмом* 136, *кроз оне рупе на дувару* 202.

6.4. Новија лексика и интернационализми су бројни и у складу су са тематиком делова текста. Има их више у поглављима где се говори о дипломатији и војним питањима:

са страним консулима 15, *овдашњи грчки конзул* 24, *образовали су се читави клубови за примање и саопштавање вести* 15, *са нишким пресбиroom* 16, *о последњој депеши* 16, *нек абдицира* 16, *нећу да чујем коминике о борбама* 69, *лажни комуникеи у којима нам се причало* 118, *имитујући*, *уколико је то могуће*, *Пашића* 28, *једном прононсираноме германофилу* 35, *то су моја кола, реквирирали су нам их за државне потребе* 161, *Немачке су старешина нарочито сугерирале такве бајке* 12, *објашњавају се о ажији српских новчаница у Солуну* 78,³⁸ *госпође свеже и тоалетиране* 82, *са високим рајерима*³⁹ *на шеширима* 155, *и виде само један деранжман* 155;

командује ђенерал Бају 31, *потпоручник салутира* и *оде* 122, *спази... ордонанса* 136, *батаљон* 137, *једна батерија дебанжова* и *један вод крупских топова* 129, *спремљених за картечку ватру* 139, *вели пуковник своје ађутанту* 137, *Митраљеви грокћу* 140, *Какве лиферације... да нам лиферују савезничку војску* 61, *тресак вагона који маневришу* 65; *па отворио козерију*⁴⁰ *и фриштукује* 240, *нема више коморе ни профвијантских одељења* 333; *ратне ферије* 10.

³⁸ РСКЈ: *ажија* ж и *ажио* м тал. банк. разлика између номиналне и стварне вредности новца или вредносних папира; интерес. РМС: *ажио* и *ажија*, у истом значењу.

³⁹ РМС: *рајер* м нем. варв. велико перо или украс на шеширу или у коси. Једна од потврда наведених у *Речнику* је управо ова из Нушићеве *Деветстопетнаесте*.

⁴⁰ Вероватно грешка. Из контекста се види да је реч о речи *конзерва*, која се иначе јавља у тексту: *празну кутију од конзерве* 193 итд.

7. Закључак

7.1. Анализа језика прозе *Деветстопетнаеста* Бранислава Нушића показала је да се у односу на данашњу стандардну српску екавицу јављају нека фонетска, морфолошка, творбена и синтаксичка одступања, која или одговарају стању у народним говорима, или су у складу са Вуковим језиком и језиком предвуковских писаца, или су последица утицаја страних језика.

7.1.1. Језик овога текста упоређен је и са језиком нишке и београдске штампе издате крајем 19. века, као и са језиком неких новина издатих током Првог светског рата како би се уочиле могуће разлике.

7.2. Фонетске одлике у основи одговарају данашњој стандардној екавици: замена јата је стандардна екавска уз присуство икавизма *сикира*; писање сугласника *х* је стабилно и у складу са данашњим и ондашњим стандардом и јавља се како у свим позицијама у појединачним речима, тако и у граматичким категоријама и у групи *хв-*; писање сугласника *ф* не одступа од нормe (*кафа, фењер, атмосфера*).

7.2.1. Из народног језика преузете су следеће особине које се јављају у говору различитих ликова: сугласник *х* изостаје спорадично (*ајде, армоника, оћеш, ранитељ*), има примера са редукцијом вокала и консонаната (*извол'те, ал', међ', ко, тица*).

7.2.2. Речи страног порекла имају двојне фонетске ликове: *конзул/консул, коминике/комунике, ђенерал*, а неки етници и од њих изведене речи, које Б. Нушић користи, данас су архаични: *маћедонски, талијански, маџарски, арнаутски*.

7.3. Морфолошке особине језика Нушићеве *Деветстопетнаесте*, како је и очекивано, одговарају одликама савременог стандарда. То се односи и на облике помоћног глагола *бити* у аористу, код којих је у језику прегледане штампе с краја 19. и првих деценија 20. века често уопштаван заједнички облик за сва лица *би*.

7.3.1. Ипак, сходно дескрипцији и норми српског стандарда с краја 19. века (МАРЕТИЋ 1899) и даље је жива употреба покретних вокала у заменичко-придевској промени (*мишљење једнога спремнога и разбо-ритога војничкога старешине, у Европи не придају никакву цену балканскоме месу, на далекоме хоризонту, хитне наредбе свима командантима*), а облици генитива множине именица чија основа завршава сугласничком групом (осим *-ст-*, *-зд-*) чешће долазе са наставком *-а* и

непостојаним *-а-* него данас (*војсака, наредба, ватара, команда*). Такође, глаголи са инфиксом *-ава/ова-* имају презент на *-ује* (*зближује, приближује, имитује*).

7.3.2. Слабљење утицаја Вуковог језика огледа се у потпуном губљењу облика заменица *каки/таки, таков/оваков*, којих је крајем 19. века било више у језику нишких него београдских новина.

7.4. Међу творбеним одликама треба истаћи за данашње језичке прилике мање обичну употребу неких именичких суфикса (*неповредност, одморак, страхоба, разор*), као и инфикса и префикса код глагола (*имитовати, назаривати, сугерирати, импровизирати; догледати, увратити, упљачкати, поумити*).

7.5. У синтакси су приметни како губљење појединих особина карактеристичних за Вуков језик и језик предвуковских писаца, тако и утицај страних језика.

7.5.1. Од старијих језичких особина ретко се среће употреба словенског генитива, а партиципи се у Нушићевој *Деветстопетнаестој* не јављају у атрибутској функцији. Упадљиво је смањена употреба имперфекта.

7.5.1.1. Међутим, неодређени придевски вид јавља се чешће него данас, придев је у инверзији у односу на именицу, а глагол се и даље везује за крај реченице – што су старије синтаксичке карактеристике српског књижевног језика. Пасивних конструкција је доста. Може се рачунати са тим да су неке од ових особина последица тематике дела која је захтевала узвишенији тон, наглашеност у приповедању и описивању.

7.5.2. Страни језички утицаји приметни су у положају глагола на крају реченице, у раздвајању именице од атрибута глаголском енклитиком, у честој употреби инфинитива и у номинализацији исказа чему доприносе калкови. Већина ових одлика присутна је у језику предвуковских писаца, а неке и у Вуковом језику.

7.6. У лексци има интернационализама из области економске, политичке и војне терминологије. Турцизама је и даље доста, али је видно да се користе као локализми, обични у крајевима на које се описи односе (Скопље, Косово).

7.7. И на крају, ова анализа језика Нушићевој *Деветстопетнаесте*, осим тога што је указала на особине језика прозе једног писца из друге

деценије 20. века, настојала је да установи у чему су се састојале промене у српском књижевном језику крајем 19. и почетком 20. века, а за поређење је послужио опис језика новина с краја 19. и с почетка 20. века. Иако се има у виду да је за потпунију слику језичких промена неопходно описати и језик двадесетак година старије прозе у односу на *Деветстопетнаесту* истог или другог књижевника и знатно проширити корпус истраживања, ипак се може указати на неке крупније промене.

7.7.1. Као што се могло претпоставити, језик анализираног дела укупношћу својих особина (фонетских, морфолошких, синтаксичких, лексичких) приближио се данашњој стандарској српској екавици у односу на језик двадесетак година старијих нишких и београдских новина (деведесете године 19. века), у коме је било више шумадијско-војвођанских дијалектизама и одлика предвуковског и вуковског књижевног језика.

7.7.2. Ипак, неке данас већ изгубљене одлике, попут доследнијег додавања наставка *-a* у ген. мн. именица, употребе покретних вокала у заменичко-придевској промени, употребе словенског генитива, неодређеног придевског вида, инфинитива у оквиру сложеног предиката, пасива, као и неуједначеност фонетских ликова речи страног порекла и сл. – карактеришу и језик штампе из времена Великог рата и језик Нушићеве *Деветстопетнаесте*, што сведочи о њиховој виталности у то време. Као што се види, реч је понајвише о синтаксичким особинама које су одликовале Вуков језик и језик предвуковских писаца.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: Богдановић, Недељко и Јордана Марковић. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Универзитет, Филозофски факултет, 2000.
- БРОЗОВИЋ, ИВИЋ 1988: Brozović, Dalibor i Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1988.
- ДАНИЧИЋ 1850: Даничић, Ђуро. *Мала српска граматика*. Беч. 1850.
- ИВИЋ 1957: Ивић, Милка. „Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* I (1957): стр. 114–126.
- ИВИЋ 2001: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у итокавско наречје*; приредио Драгољуб Петровић, Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

- ИВИЋ 2005: Ивић, Милка (ред.). *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска 2005.
- ЈОВИЋ 2011: Јовић, Надежда. „О лексичким слојевима у језику Нишког трговинског гласника (8. 10. 1895–25. 12. 1895).“ *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXIV, број 11 (2011). Ниш: Филозофски факултет, стр. 81–89.
- ЈОВИЋ 2012а: Јовић, Надежда. „О језику београдских и нишких новина с краја XIX века.“ *Време и историја в славјанските езици, лите­ратури и култури*. Сборник с доклади от Единадесети национални славистични четения 19–22 април 2012, Том I Езикознание (2012). Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 287–293.
- ЈОВИЋ 2012б: Јовић, Надежда. „О неким синтаксичким одликама језика нишких и београдских новина с краја XIX века.“ *Годишњак за српски језик*, Година XXV, број 12 (2012). Ниш: Филозофски факултет, стр. 89–98.
- ЈОВИЋ 2015: Јовић, Надежда. „О језику нишких новина издатих током Првог светског рата (Новости, Нова зора, Нова победа).“ *Научни са­станак слависта у Вукове дане 44/1* (2015). Београд: Међународни славистички центар, стр. 169–182.
- КАРАЦИЋ 1814: Карацић, Вук Стефановић. *Писменица сербскога јези­ка*. У Виени 1814. Краљево: Културни центар, РЈ „Привредна књига“ Горњи Милановац – Универзитетска библиотека „Светозар Марко­вић“ Београд, 1984.
- КУНА 1970: Kuna, Herta. *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Djela XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21. Sarajevo: ANUBiH, 1970.
- МАРЕТИЋ 1899: Maretić, Tomislav. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1899.
- МИЛАНОВИЋ 2004: Милановић, Александар. *Кратка историја српског књи­жевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ПОПОВИЋ 2004: Поповић, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
- РАДОВАНОВИЋ 1996: Радовановић, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Мати­ца српска, 1967–1976.
- СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 1992: Станојчић, Живојин и Љубомир Попо­вић. *Грамматика српскога језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбе­нике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1992.

- СТЕВАНОВИЋ 1986а: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнојезичка норма), I Увод, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ 1986б: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички систем и књижевнојезичка норма), II Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ 1987: Стевановић, Михаило. *Вук у своје и нашем времењу*. Нови Сад: Матица српска, 1987.
- СУБОТИЋ 1989: Суботић, Љиљана. *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2015: Цветковић Теофиловић, Ирена. 2015: „Језик извештаја са војништа у Српским новинама из 1915. године.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане 44/1* (2015). Београд : Међународни славистички центар, стр. 183–195.
- ЧАРКИЋ 2002: Чаркић, Милосав. *Увод у стилистику*. Београд: Научна књига, 2002.

Извори

- НУШИЋ 1989: Нушић, Бранислав. *Деветстопетнаеста*. Дела Бранислава Нушића у десет књига, избор и редакција В. Ђурић, 10. књига. Београд: Просвета, 1989.

Nadežda D. Jović

ON SOME LANGUAGE PROPERTIES OF *DEVETSTOPETNAESTA* BY BRANISLAV NUŠIĆ

The language analysis of *Devetstopetnaesta* by Branislav Nušić, which is basically written in the Serbian Ekavian standard, shows specific phonetic, morphological, syntactic and lexical characteristics: the consonant *h* is not preserved in pronominal-adjective declension and in some other words, preterite forms are often used, and verbs have sentence-end position. In the lexical sphere there are archaic words and Barbarian items.

Key words: *Devetstopetnaesta*, Branislav Nušić, language analysis